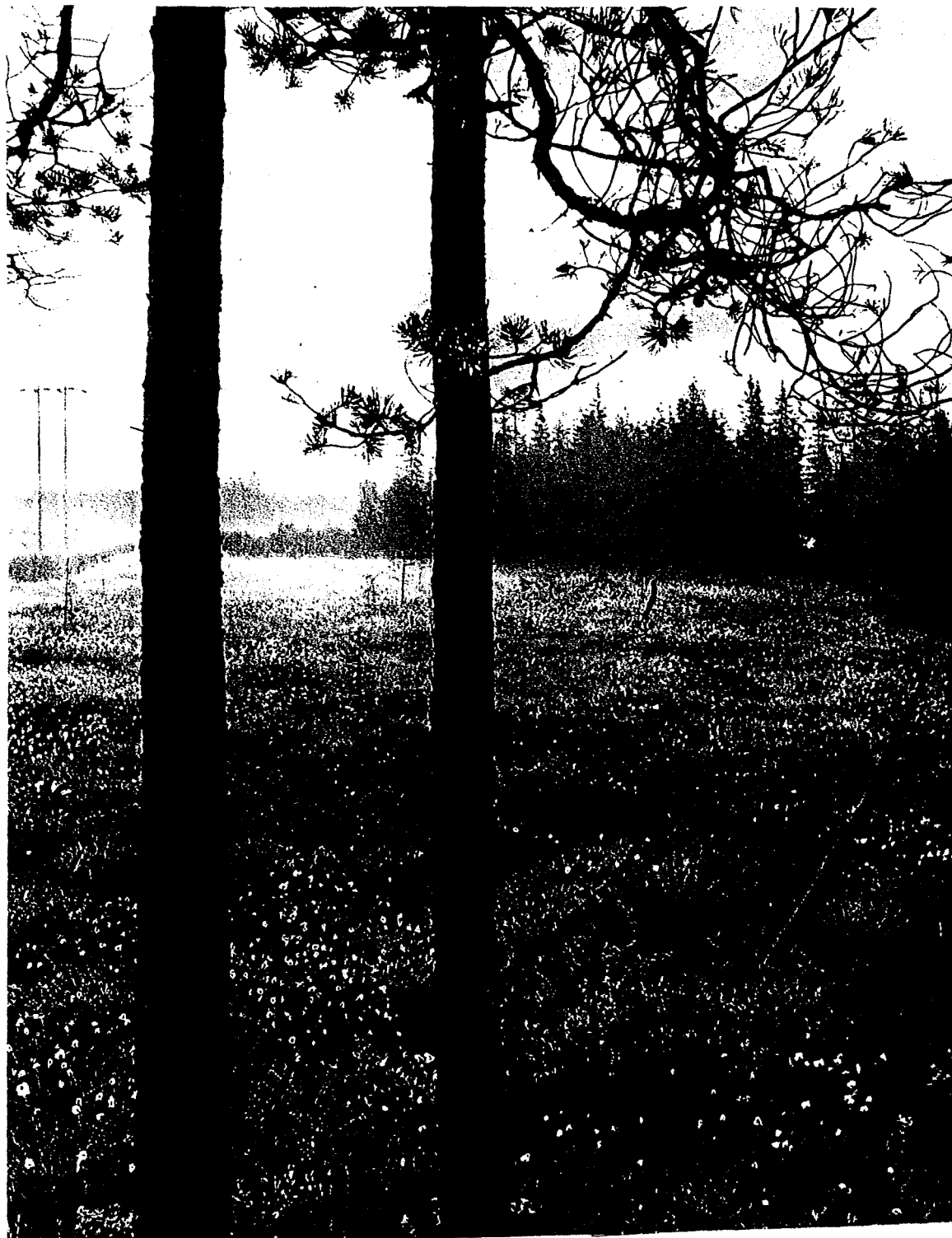

**Hotbilder inom svenskt skogsbruk under 300 år
och efterföljande reaktioner**

Johan Lindeberg jk 93/97

Förord

Skogen har som naturresurs under historiens gång haft en stor betydelse för Sverige. Detta gäller såväl den inhemska försörjningen som inkomster genom export av skogsprodukter. Av denna anledning har skogen ofta varit en resurs man försökt att slå vakt om och skydda mot olika potentiella hot.

De hot man sett mot skogen har dock många gånger varit kraftigt överdrivna och ibland helt saknat någon verklig grund. Detta har i sin tur gjort att de skyddsåtgärder man sedan vidtagit ibland fått en förfelad effekt. Ett annat problem har varit att förutse effekterna av olika åtgärder, där man i många fall inte uppnått önskat resultat och i vissa fall även fått oönskade effekter. Slutligen så har det även förekommit att hoten förlorat sin betydelse, i och med ett förändrat skogsutnyttjande och förändrade behov av olika skogsprodukter, vilket därmed gjort utförda åtgärder meningslösa.

Med bakgrund mot dessa misstag och problem kommer jag i denna essä att försöka belysa några utvalda hotbilder ur svensk skogshistoria och beskriva hur man har resonerat, vilka åtgärder man har vidtagit och vad sedan resultatet har blivit. Tanken är att detta historiska perspektiv skall kunna ge en viss vägledning när man sedan lyssnar och deltar i nutida debatter om hot och åtgärder inom skogsbruket.

Ekskogarna

Eken har under stora delar av historien ansetts som en mycket viktig tillgång för landet. Detta kan ses i alla de lagar och förordningar som har utfärdats för att skydda och för att säkerställa framtida behov.

Redan under mitten av 1600-talet kan man se hur det i 1647 års och 1664 års skogsförordningar utfärdas ett skydd för de bärande träden (Malmström 1939, Stridsberg och Mattsson 1980). Innebörden av detta var enligt Malmström (1939) följande:

“Jordägaren fick på egna ägor utan vidare såväl till husbehov som avsalu hugga alla slags träd utom »bärande», d.v.s. ek., bok, apel, oxel och hägg. De bärande träden fingo ej fällas, utom å frälsejord, utan tillstånd från landshövdingeämbetet samt efter vederbörlig utsyning, varjämte å såväl skatte- som frälse- som krono-jord återplanteringsskyldighet förelåg. I varje avverkat träds ställe skulle två nya planteras och skyddas , tills de ej kunde skadas av betande kreatur.”

Orsakerna till dessa förordningar var ovan nämnda träds mycket betydande roll inom lantushållningen (Malmström 1939). Framför allt hade de stor betydelse för den viktiga svinuppfödningen, där svinen till stor del levde av ek och bokollon. Detta var också en viktig inkomstkälla för staten genom den skatt som här drevs in genom den s.k. ollongälden då svinen släpptes på ollonbete i kronoskog. Eken och till viss del även boken hade också stor betydelse för virke till skeppsbyggen och andra militära och civila ändamål.

Trots ovan nämnda förordningar fortsatte avverkningarna av ek och bokskogarna, vilket gjorde att straffen för överträdelse av skogsförordningarna skärptes under slutet av 1600-talet (Malmström 1939). Problemen var störst i västra Sverige där det under denna tiden lokalt rådde brist av virke under ljunghedarnas utbredning. Detta gjorde att man 1720 utsåg en särskild direktör över skogarna och ekplanteringarna i Göteborg och Bohuslän samt Älvsborgs län och Halland. Fem år senare utfärdades en ny förordning för dessa län där varje helt hemman skulle plantera 100 ek eller bokollon. Motiveringen till detta var att återbörda de under krigsåren förminskade skogarna.

1734 kom ytterligare förstärkning av tidigare förordningar där alla matlag ålades att varje år plantera minst tolv träd av alla lövträd (Malmström 1939). För att minska på trycket mot skogarna gav man nu officiellt tillstånd för personer som bodde i eller vid kronoskogar att där hämta ved i form av torra träd, vindfällen, lågor, stubbar och liknande.

De ideligen förstärkta förordningarna om föryngringar gav inte önskat resultat. Detta till stor del beroende på att många av alla de föryngringar som hade verkställts inte fick den vård de behövde och därmed ofta kom att försvinna (Malmström 1939). Anledningen till detta torde främst vara att det inte fanns någon som helst nytta för befolkningen med de bärande träden, då dessa inte fick nyttjas. Detta skapade förmodligen mer eller mindre hat mot dessa träd, där man snarare än att vårda föryngringen försökte få bort den.

Från statsmakterna insåg man så småningom att man var tvungen att ge befolkningen någon nytta av föryngringarna (Malmström 1939). Detta gjordes i en förordning från 1742 där markägaren skulle äga fritt förfogande över hälften av alla nyupdrivna plantor. Eftergifterna fortsatte sedan med att man 1752 medgav användande av vindfällen av ek och bok. 1762 medgavs även tillåtelse att ta bort ekar och bokar som var till direkt skada för åker eller äng. Detta antingen genom Amiralitetets försorg eller om trädet inte dög för dem fick markägaren själv fälla och ta till vara på det. Slutligen 1789 medgavs att endast de för kronans behov lämpliga ek-, bok- och masteträd skulle undantas från skattejordägarens fria disposition, vilket medförde att en stor inventering fick genomföras med utmärkning av dessa ovan nämnda lämpliga träd. 1793 upphävdes alla inskränkningar i avseende av bok och 1830 blev det möjligt för markägarna att lösa full dispositionsrätt av alla träd. Detta endast med undantag av de för flottans behov redan utsedda träd vilka mot en av konjunkturen avvägd taxa kunde disponeras av flottan.

Dessa eftergifter från staten berodde inte på ett minskat behov, utan snarare motsatsen där behoven från flottan kraftigt stegrades under senare delen av 1700-talet (Malmström 1939). Anledningen var snarare att man hoppades att den ökade friheten och egennyttan skulle öka intresset för vård av föryngringarna. Problemen med att få föryngring tillstånd kom dock till stor del att kvarstå, särskilt i de sydligaste och västligaste delarna av landet där det vid denna tid rådde en stor brist på virke. Detta föranledde till förslag på återinförande av inskränkningar av den enskildes dispositionsrätt över skogen. Behovet av ek kom dock till stor del att försvinna då västvärldens flottor gick över från trä till stål efter slaget vid Hampton Roads 1862 mellan Monitor och Merrimac (Sundberg 1995).

Som sammanfattning kan sägas att de politiska ansträngningarna till en förbättrad förnygring av ek och säkerställande av framtida behov aldrig rönste någon större framgång och inte fick den betydelse man önskade. Noteras kan även att en av de drivande krafterna, behovet av virke till flottan, ganska snart efter det att man skulle ha kunnat börja skörda frukterna av sina förnygringsansträngningar förlorade sin roll fullständigt. Som ett exempel på detta kan dagens ekskogar på Visingsö ses, vilka planterades för flottans behov under 1830-talet.

Skogsbrist och vår första skogsvårdslag

Genom 1600-, 1700- och 1800-talen finns mängder med beskrivningar av skogsbrist från stora delar av landet (Nordström 1959). Det förekom uppgifter om skogsbrist enda upp till övre Norrlands kustland. I vissa delar angavs skogsbristen vara så svår att man var tvungen att elda med torv och torkad kogödsel. Som ett exempel på dessa uppgifter kan nämnas följande yttrande av Carl Reuterhjelm ur ridderskapets och adelns protokoll för 1809-10 års riksdag. Detta yttrande angavs för att betona vikten av att ta upp frågan om kronoskogarnas framtida disposition. "*En vidare uppskjuten handläggning af detta ärende skulle nödsaka ett sednare slägt till ytterligheten att antingen göra utflyttning till blidare klimat från sina stora och magra åkerfält, hvilka de med svett och möda odlat af skogarne, eller dväljas i samma hus med deras kreatur för att af dessas ångor uppvärmas samt såsom vildar förtära okokt föda.*"

Någon egentlig skogsbrist lär dock endast ha förekommit lokalt i vissa delar av landet som t.ex. Gotland, Öland, Skåne, kusttrakter, större jordbruksområden och delar av Bergslagen (Nordström 1959). I många fall verkar den antydda skogsbristen främst handla om ett transportproblem, vilket påpekas av Sprengtporten redan 1855. Som exempel på detta kan nämnas att J C Söderberg 1851 skrev att Haparanda lider av vedbrist "*emedan ved måste hämtas från ett afstånd af 2 svenska mil*" (Nordström 1977). Sprengtporten påpekar också att medan det i vissa delar av landet råder brist på skog slösas den i andra delar där den finns i överflöd, vilket ofta leder till den allmänna slutsatsen att landet går en skogsbrist till mötes (Nordström 1959).

Den äldre lagstiftningen (före 1789) var mycket detaljerad med stränga påbud rörande skogen och dess produkter (Nordström 1959). Dessa lagar efterlevdes dock dåligt, vilket gav än strängare lagar i syfte att lagarna skulle efterlevas bättre, vilket dock ofta snarare gav motsatt effekt. Som exempel på hur långt man kunde gå i sitt regligeringsraseri, finns i ett protokoll från Skåne 1709 angivet, att man kunde låta drängar och pigor påläggas att plantera ett vist antal träd innan de fick gifta sig och att drängar efter fullgörande av viss plantering kunde få uppskov med utskrivning.

Undre 1800-talet kom mer liberala strömningar, vilka även kom att påverka skogslagstiftningen (Nordström 1959). Denna kom nu helt att byta inriktning och i motsats till tidigare släpptes nu i princip all reglering av skogsbruket. Under senare hälften av 1800-talet fördes dock diskussioner om att en reglering av skogsbruket var behövlig. Anledningen till detta var ovan nämnda rapporter om skogsbrist samt att det ökade privata inflytandet över skogen inte hade gett den önskade effekten i form av

förbättrad skogsvård. Detta främst beroende på att inkomsterna av skogsvård låg för långt fram i tiden för att väcka något intresse hos markägarna.

På grund av de liberalistiska strömningarna och erfarenheterna från den tidigare merkantilistiska epoken med sin reglering gjorde att man under 1800-talets andra hälft endast antog några mindre lagar till skydd för vissa områden (Nordström 1959). Dessa var Lappmarkslagen, vilken avsåg att förhindra skogsskövling och fjällgränsens nedgående. Dimensionslagen (omfattade Norrbotten och Västerbottens kustland) till skydd av skog som endast gav virke under en viss dimension, vilket gav skydd åt ung och medelålders skog. Samt slutligen Gotlandslagen vilken kunde förhindra avverkning av saluvirke om det äventyrade återväxten.

1903 kom så vår första rikstäckande skogsvårdslag, vilken säkerställde återväxten. 20 år senare fullständigaste skogsvårdslagen genom att även den växande skogen fick skydd i lagen.

Som avslutning kan sägas att hotbilden av en nationell skogsbrist i större skala främst handlade om ett transport problem, något som man inte fick någon klar bild över förrän riksskogstaxeringen startades under 1920-talet, vilken visade att avverkningarna inte överskred tillväxten. Den utveckling av en skogsvårdslag som startades får dock ses som en viktig start på ett mer planerat och organiserat utnyttjande av naturresursen skog.

Försumpningen av skogarna i Norrland

Denna debatt tog sin början under 1880-talet och kom att vara särskilt livligt diskuterad runt sekelskiftet (Malmström 1931). Det var främst tre förhållanden som föranledde farhågorna för en försumpning: För det första den allmänna förekomsten av trädrester, särskilt stubbar, i torvmarkers bottenlager, vilka förde tankarna till en försumpning av tidigare skogbevuxen mark. För det andra förekomsten av tuvor eller fläckar av vitmossor och björnmossor på fastmarken, främst i kantzoner mot myrmarker men även på andra ställen. Dessa är ofta svällande och ger intryck av att vara i snabb tillväxt, vilket gav farhågor om att dessa tuvor skulle breda ut sig och bilda mattor så att den friska skogsmarken så småningom skulle komma att försumpas. För det tredje den stora utbredningen av torvmarker i Norrland, vilka utgör en tredjedel av landarealen.

En betydelsefull företrädare för försumpningsteorin var professor Axel Lundström som i ett arbete 1895 redovisar försumpningen som den vanligaste orsaken till skogarnas tillbakagång och degeneration i Norrland (Malmström 1931). Lundström förklarade försumpningen genom att markens växtsamhälle förändrades och därmed ökade växttäcket och råhumusens förmåga att kvarhålla vatten. Detta skedde genom att granen trängde undan tallen och att med granens övertagande följde husmossor och blåbärsris. Dessa ökade i sin tur markens fuktighet och möjliggjorde invandring av vitmossor och andra fuktälskande växter, vilka försumpar marken genom ytterligare stegring av fuktigheten.

En helt annan teori framförs av byråchefen i Domänstyrelsen, J. O. af Zellén. Han menade att försumpnig sker genom avverkning, avbränning eller utglesning. Detta grundade han på tyska forskningsresultat som påvisat en väldigt hög vattenförbrukning genom växternas transpiration samt undersökningar från Ryssland över skogens inverkan på grundvattenståndet i marken. Bortförandet av växter skulle således ge ett så pass stort vattenöverskott att marken försumpades.

Det förekommer även andra varianter på anledningen till försumpningen av Norrlands skogsmarker och företräddarna för åtgärder mot den hotande försumpningen är många (Malmström 1931). Den åtgärd som förespråkas är dikning och det målades upp fruktansvärda bilder om vad som skulle komma att hända om man inte gjorde detta. En målade beskrivning är följande text ur "Läsebok för Folkskolan" från 1912 som till stor del bygger på Axel Lundströms teorier (Eliasson 1992).

På den torra, soliga heden växer en ståtlig tallskog. Den har levat där i århundraden och tror, att den alltid skall kunna härskas här. Men en och annan gran har smugit sig ditin och breder ut sina yviga grenar i en sänka eller vid foten av en bergkäll, där marken är mera fuktig. Och nu börjar den tysta striden. Tallfröna måste ha sol och luft för att kunna slå rot. De dö i granens skugga. Men just där finna granens frön sin lämpliga grobädd. Omkring den vuxna granen samla sig så småningom en mängd smågranar. Solens strålar kunna icke genom den täta grönskan tränga ned till själva marken. Donna blir allt fuktigare, allt mindre lämplig för tallplantorna. Omsider, kanske efter hundratals år, har granen erövrat hela heden. Tallen är besegrad.

Men i sällskap med granen komma ofta andra skogens barn, såsom lingon- och mjölönris, lavar och mossor. Markens fuktighet tilltager härigenom mer och mer. Och nu är *vit mossan*, en av skogens farligaste fiender, i antågande. Den tränger in i skogen och erövrar bit efter bit, de våtaste platserna först. Snart ligger den som en tjock, ogenomtränglig och våt svamp över hela skogsmarken. Trädens frön kunna sällan nå marken och slå rot. De fåtaliga spåda plantorna förkvävas. Vitmossan uppsuger och kvarhåller otroliga massor av vatten. Hela skogen får efter någon tid ett sjukligt och lidande utseende. De mindre träden upphöra att växa och stå där slutligen med nakna och torra grenar. Skogen har *försumpats*. Vi kunna knappast tro, att samma mark en gång burit den stolta furuskogen. Granen, som utträngde tallen, har nu själv fått sin baneman.

• • •

Anledningen till att försumpningsteorierna fick en så stor genomslagskraft berodde troligen på redan tidigare starka ekonomiska intressen för dikning (Eliasson 1992). Dessa grundar sig på en annan för denna tid het fråga, nämligen frostminskning genom dikning av frostlänta myrmarker. Det var nämligen en allmän föreställning under 1800-talet att utdikning var verksamt mot frost. Detta sedan C G Hällström i Finland 1801 redogjort för sina beräkningar där avdunstningen av vatten från myrmarker har en starkt avkylande effekt. Med anledning av detta kom stora dikningsbidrag att betalas ut till Norrlandslänen från 1840 och ända fram till 1926.

En annan stor förespråkare för skogsdikning var skogsbolagen och då främst Frans Kempe som mellan 1897 och 1917 lät gräva 11 900 km diken på Mo och Domsjöes marker (Eliasson 1992). Intresset här låg främst i att öka produktionen och arealen av brukbar skogsmark.

Intresset för åtgärder mot försumpning var således stort och bl.a. föreslogs att man skulle anordna statslotterier till förmån för utdikning av försumpade skogs och mossemarker (Eliasson 1992). Detta förslag avslogs dock. För att kunna bekämpa försumpningen behövde man anslå pengar och för detta behövdes en utredning. Detta kom dock aldrig att göras då den nybildade Statens skogsförsöksanstalt sedan 1903 startat ett försök för att undersöka försumpningen och dess orsaker. Denna undersökning kom efterhand att visa att det inte fanns något som tydde på en framskridande försumpning och 1931 tycktes det stå helt klart att Norrlands myrar stod i jämvikt och inte nämnvärt om als ökade i omfång.

Virkesbrist i modern tid

I början av 1970-talet kom avverkningarna i landet att överstiga den beräknade tillväxten. Detta kan exemplifieras med toppåret 1973 då 84 milj m³ skog avverkades, medan den beräknade tillväxten från riksskogstaxeringen 1968-1972 låg på ca. 70 milj m³ sk, vilket var ca 10% mindre än vid de två föregående taxeringarna (skogsstyrelsen 1976). Detta ledde till att en debatt tog fart angående hur industrins stora krav på virke skulle kunna försörjas och om dessa höga avverkningsnivåer skulle leda till en framtida virkesbrist med minskande virkesförråd. Det fanns även vissa farhågor för att tillväxten skulle komma att avta p.g.a. avtagande täthet hos föryngringarna under det senaste decenniet (Nordström 1977). Till detta kom även oljekrisen i början av 70-talet, vilket ytterligare tillspetsade frågan om framtida virkesförsörjning, då skogen kunde komma att få en växande betydelse för landets energiförsörjning. Till denna debatt kom dessutom ökande krav på naturhänsyn och friluftsliv i skogen.

Ur denna debatt kom under årsskiftet 1976/75 ett stort projekt att startas (projekt helträdsutnyttjande), vilket hade till uppgift att undersöka möjligheterna för effektivare utnyttjande av skogsråvaran. Delvis också med anledning av denna debatt tillsattes en skogsutredning 1973. Denna hade två huvuduppgifter (SOU 1978:6). Den första var att utarbeta ett system för en s.k. rullande virkesbalansutredning och med hjälp av detta system utveckla olika utvecklingsalternativ för den svenska skogsnäringen. Den andra var att ta fram ett detaljerat förslag till styrmedel inom skogspolitiken.

Skogsutredningen kom så småningom fram till tre utvecklingsalternativ för en 100 års period framåt (SOU 1978:6). Alternativ ett beskrev i stort en fortsättning av dåtidens skogsbruk med små justeringar, vilket skulle ge en möjlig bruttoavverkning av ca. 75 milj m³ sk om året. Alternativ två beskrev ett skogsbruk med ökad ambitionsnivå angående virkesproduktionen. Denna skulle ökas från 75 till 89 milj m³ sk genom en förbättrad beståndsanläggning och viss användning av förädlat skogsfrö, plantering av contortatall på 14% av Norrlands nordvästra Svealands skogsmarker, successivt ökad skogsgödsling från 150 000 till 450 000 ha per år samt utdikning av hälften av alla sumpskogar och 25% av myrmarkerna, vilka även skulle gödslas. Alternativ tre beskrev ett skogsbruk utan kemiska bekämpningsmedel, gödsling och dikning, samt en ökning av lövträd med 70%. Detta skulle leda till en minskning av den möjliga

avverkningsnivån till 69 milj m³ sk per år, vilket delvis beroende på problem att få avsättning för lövvirket.

Skogsutredningen kom att förorda alternativ två, vilket också var mycket tydligt i de lagar och andra politiska styrmedel som utredningen föreslog (SOU 1978:6). Detta kom att ge en mycket produktionsinriktad lag, när den kom 1979 (Skogsstyrelsen 1979). Denna lag kom bl.a. att förstärka kraven på föryngring men medförde även krav på röjning. Avverkningarna kom utöver gallring att begränsas till att i princip endast få omfatta äldre skog. Skog som inte på ett tillräckligt sätt tillvaratog markens produktionsförmåga kunde tvingas till avverkning för uppförande av ny föryngring som bättre tillvaratog markens produktionsförmåga. Som tidigare nämnts förekom även andra styrmedel och då främst i form av kraftigt ökade bidrag till skogsbruket (SOU 1978:6). Bland dessa kan nämnas bidrag för dikning och grundgödsling av sumpskogar och myrmarker, igenplantering av nedlagd åkermark, hjälpplantering och till byggnad och underhåll av skogsbilvägar.

Slutligen kan nämnas att ett minskat behov av virke från industrin i kombination med en ökad tillväxt och ökad import av virke har gjort att produktionsfrågorna idag förlorat en stor del av sin aktualitet. Lagstiftningen har i dag också till stor del lättats upp och då främst till förmån för naturvården.

Slutord

Den slutsats jag själv vill dra av de exempel jag nu har beskrivit är att skogsbruk är något mycket långsiktigt. Detta ligger ofta i kontrast med politik där svängningarna ofta kan vara förhållandevis snabba. Man bör även vara försiktig i sin tilltro till hastigt uppdykande hot mot skogen då dessa verkar ha en tendens att ibland vara styrda av bakomliggande politiska eller ekonomiska intressen. Nu menar jag inte att man skall ignorera alla hotbilder som dyker upp, utan bara att man inte skall vara för snabb i sina slutsatser och att man skall vara beredd på att kanske få omvärdera sina åsikter. Nya hotbilder kommer troligen fortsätta att dyka upp och det är av stor vikt att försöka värdera betydelsen av dessa.

Av stort intresse i dagens läge är de olika miljöhoten som t.ex. försurningsfrågan och storskaliga klimatförändringar. Vilken betydelse dessa frågor kommer att få för det framtida skogsbruket är mycket svårt att förutsäga. Det är därför av stor vikt att söka mer kunskap så att resurserna kan inriktas mot de problem där de gör störst nytta. En väg att söka denna kunskap är att, liksom jag har gjort i denna artikel, titta tillbaka i historien och se vilka misstag de har gjort, så att man i alla fall slipper att upprepa dessa.

Referenser

- Eliasson, P. (1992). "Genom helvetets port, men..." -Skogsdikning som mål och medel. *Aktuellt om historia*. 3-4:46-60
- Malmström, C. (1931). Om faran för försumpning i Norrland. *Meddelande från Statens skogsförsöksanstalt* 1:1-162.
- Malmström, C. (1939). Hallands skogar under de senaste 300 åren. *Meddelande från Statens skogsförsöksanstalt* 6:171-300.
- Nordström, L. (1959). Sveriges skogar under 100 år. Domänverket: SV. skogsvårdsfören. Stockholm.
- Nordström, L. (1977). Svensk "skogsbrist" nu och förr. Skogek. Stockholm.
- Skogsstyrelsen. (1976). *Skogsstatistisk årsbok 1974*. Liber Förlag. Stockholm.
- Skogsstyrelsen. (1979). *Föreskrifter m.m. till skogsvårdslagen*. Skogsstyrelsen. 1979.
- SOU. (1978:6). *Skog för framtid*. Jordbruksdepartementet. Stockholm.
- Stridsberg, E. och Mattsson, L. (1980). *Skogen genom tiderna*. Lts förlag. Stockholm.
- Sundberg, U. (1995). *Skogens användning och roll under det svenska stormaktsväldet*. Skogs- och lantbruksakad. Stockholm.